

СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАТЬ ПРО МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ І КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА У 1953–1964 рр. (НА МАТЕРІАЛАХ “УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО ЖУРНАЛУ”)

У статті розглянуто основні історіографічні аспекти становлення історичних знань про матеріально-технічне і кадрове забезпечення українського села у 1953–1964 рр. На матеріалах публікацій в “Українському історичному журналі” другої половини 1950-х – першої половини 1960-х рр. розмежовано партійно-ідеологічну та конкретно-фактичну складові проблеми.

Ключові слова: історіографія, хрущовський період, матеріально-технічне та кадрове забезпечення, українське село, селяни-колгоспники

Однією з найхарактерніших ознак радянської історіографії була зосередженість на проблемах сучасності. Тобто історія будь-якого питання максимально політично актуалізувалася й навряд чи потрапляла б до друкованих видань, якби не містила прив'язки до “генеральних планів” компартії найближчих років. Надто це стосувалося розвитку економіки (“народного господарства”), укладеної в п'ятирічні плани.

Завжди важливими у діяльності центрального московського уряду, КПРС, її регіональних відгалужень були проблеми сільськогосподарської житниці СРСР – Української РСР. Ми спробуємо з'ясувати становлення історичних знань про матеріально-технічне й кадрове забезпечення українського села у добу “хрущовських реформ” на матеріалах відносно нового тоді регулярного часопису – “Українського історичного журналу” (заснований 1957 р.). Вибір публікацій, що співпадають з періодом керівництва М. Хрущова, зумовлений потребою висвітлити актуальні для свого часу аспекти окресленої тематики, іншими словами, – проаналізувати умови і змістовне наповнення процесу формування “новітньої аграрної історії” у другій половині 1950-х – першій половині 1960-х рр. Зазначимо, що подібний ракурс проблеми ще не знайшов свого відображення в українській історіографії.

Трансформації в аграрному секторі економіки, які відбулися в українському селі в післясталінське десятиріччя, викликали зацікавлення в радянських істориків. З одного боку, до вивчення проблем сільськогосподарського виробництва республіки їх спонукало ідеологічне замовлення уряду, з іншого – традиційно дався взнаки професійний інтерес служителів Клію до села. Існуюча політична кон'юнктура, специфіка тогочасних стосунків влади й наукових інституцій відбивалися на рівні дослідницького сприйняття питань матеріально-технічного і кадрового забезпечення сільської глибинки і, як наслідок, – на тематичній спрямованості та рівні публікацій фахівців.

Передусім автори звертали увагу на теоретико-ідеологічні трактовки конкретних аспектів розвитку села в комуністичній літературі. При цьому майже завжди цитували котрогось із “класиків” цих тлумачень, висвітлювали їхнє політико-кон'юнктурне обґрунтування, запозичуючи його з доповідей провідних діячів КПРС та ухвал інших владних структур. Найчастіше згадували думки В. Леніна про зміцнення союзу робітничого класу і селянства зі збереженням керівної ролі першого [1, 43, 48, 50; 2, 4; 3, 64]. Надалі використовували опубліковані міркування М. Хрущова. Так, у одній із публікацій 1959 р. натрапляємо на його оцінку ролі пролетаріату в сільськогосподарському виробництві: “Без успіхів робітничого класу, без розвитку промисловості, без доблесної праці шахтарів, металургів, машинобудівників ви [селяни. – А. Ч.] не змогли б домогтися таких чудових результатів... Не забувайте свого старшого брата – робітничий клас, який добре попрацював і працює, який є провідною силою в економічному розвитку країни, в будівництві комунізму” [4, 48].

Окремо йшлося про рішення “хрущовських” партійних форумів, зокрема вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953 р.) “Про заходи подальшого розвитку сільського господарства СРСР” [1, 43, 45, 49, 50; 2, 3, 12; 3, 65]; жовтневого Пленуму ЦК КПУ (1953 р.) [1, 44]; січневого Пленуму ЦК КПРС (1955 р.) “Про збільшення виробництва продуктів тваринництва” [1, 47]; лютого Пленуму ЦК КПРС (1958 р.) “Про подальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій” [1, 48, 51]; грудневого Пленуму ЦК КПРС (1958 р.) [1, 51]; доповідь М. Хрущова на ХХІ

з'їзді КПРС про контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959–1965 рр. [1, 51]; рішення січневого Пленуму ЦК КПРС (1961 р.) [5, 39]. При цьому досить пафосно наголошувалося на провідній ролі комуністичної партії та її підрозділів на місцях, зокрема й щодо організації матеріально-технічного й кадрового забезпечення українського села. На жовтень 1953 р. у сільських населених пунктах УРСР працювало 180 тис. комуністів, майже 130 тис. із яких – у колгоспах. Сільський комсомол виглядав ще потужніше – близько 500 тис. осіб. Партійні організації були у 13 тис. колгоспів із 15770. Водночас критично завважувалося, що “багато первинних парторганізацій нечисленні й по-справжньому не впливають на виробничу діяльність” [2, 3]. Дописувачі часопису пояснювали це тим, що “секретарями партійних організацій часто обираються комуністи, які безпосередньо не зв'язані з виробництвом і не завжди можуть правильно вирішити поставлені перед ними завдання” [2, 4].

Але в цілому діяльність компартійних організацій в українському селі отримала позитивну оцінку у працях тогочасних істориків. Із них дізнаємося, що комуністи ініціювали, спрямовували, організовували, показували приклад у механізації, електрифікації, хімізації, меліорації, інших формах і способах удосконалення сільськогосподарського виробництва. Вони ж нібито навчали і виховували кваліфіковані кадри для роботи з технікою, звичайно ж, “у душі пролетарському і комуністичному”.

Так, описуючи розвиток сільського господарства у 1953–1958 рр., І. Кожукало зазначав, що “за цей період з ініціативи Центрального Комітету партії було змінено порядок виробничо-технічного обслуговування колгоспів; здійснено реорганізацію МТС у ремонтно-технічні станції і проведено продаж сільськогосподарських машин колгоспам. Усе це сприяло дальшим успіхам нашого сільського господарства” [2, 12]. На його переконання, саме лютневий Пленум ЦК КПРС (1958 р.) зорієнтував країну на “подальший розвиток колгоспного ладу і реорганізацію машинно-тракторних станцій”, що в Є.П. Таланом та іншими колегами було оцінено як “важливий етап у зміцненні матеріально-технічної бази колгоспів” [5, 39].

Треба відзначити, що дослідники схвально оцінювали розформування і розпродаж техніки МТС. Як відомо, 23 травня 1958 р. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР ухвалили постанову “Про реорганізацію машинно-тракторних станцій в ремонтно-технічні станції і створення районних інспекцій по сільському господарству”. Відповідно до цього рішення в Україні на базі 1367 МТС виникло 713 РТС із 560 відділеннями [5, 41]. Це дало змогу “зосередити в одних руках землю і техніку, створити умови для кращого використання продуктивних сил сільського господарства” [6, 33]. У 1959 р. за допомогою РТС, як вказували дослідники питання, в колгоспах України було механізовано 60–70% трудомістких робіт на тваринницьких фермах [5, 43]. Окрім того, січневий Пленум ЦК КПРС 1961 р. не тільки виправдав потребу переходу країни на семирічні плани, а ще й спонукав прийняти постанову про зниження цін на запасні частини, сільськогосподарські машини та бензин, про надання пільг колгоспам на прибутковий податок, здешевлення кредитів і відстрочку платежів за отримані позики. Тоді ж при Раді Міністрів СРСР створили всесоюзне об'єднання “Сільгосптехніка”, що виконувало посередницьку функцію між колгоспами і радгоспами, з одного боку, і промисловістю, з іншого [5, 44,45].

Після політико-ідеологічного возвеличення “хрущовських реформ” у частині матеріально-технічного забезпечення села дослідники розміщували чимало корисної фактологічної інформації, аналізували конкретні приклади трудової діяльності селян, робітників, інтелігенції, наводили відомості звітів, статистики тощо. Зокрема, описували заходи компартійних органів щодо закріплення колективів міських підприємств за підшефними колгоспами, машино-тракторними станціями (МТС), радгоспами (на кінець 1953 р. таку допомогу отримувало понад 25% колгоспів України); намагалися прокоментувати приклади з позитивними наслідками та зловживаннями передачі обладнання й будівельних матеріалів із міст в села. В умовах, коли центральна влада (уряд), попри декларації допомогти українським колгоспам технікою, по суті, змушувала їх її викуповувати, історики критикували як керівників міських підприємств, які за певних обставин зменшували вартість обладнання, що передавалося підшефним колгоспам, так і керівництво артілей, представники котрих під час передачі нерідко заявляло: “Ви сховайте, хлопці, свій олівець, нам тут ваших інженерних викладок не треба. Ліпше скажіть, що ви нам дасте” [1, 44].

Починаючи з 1953 р., промислові підприємства Української РСР зніщували виробництво різного обладнання для підшефних колгоспів і МТС із заощаджених матеріалів. Протягом трьох наступних років фабрики й заводи однієї тільки Харківської області в такий спосіб виготовили і передали своїм підшефним 760 насосів, 330 кормозапарників, 23240 автопоїлок, 52700 парникових рам. Окрім того, як зазначали тогочасні дослідники, дедалі “більшого значення набувала і така форма шефської допомоги, як безпосередня трудова участь робітничого класу в сільськогосподарському виробництві” [1, 45].

Разом із нововведеннями (приміром, залізобетонне будівництво в селах) реконструкція ремонтних майстерень, механізація та електрифікація процесів виробництва призвели до того, що МТС “почали самостійно виконувати складні ремонтні операції, які до цього здійснювалися лише на спеціальних заводах з високою індустріальною культурою виробництва” [1, 46]. Пишучи про це, історики акцентували свої розмисли також на своєрідному “стаханівському рухові” у навчанні спеціалістів. Отак, не пройшов повз їхню увагу той факт, що за підсумками одного обласного навчання для механізаторів токаря Пастушенко заявив: “Після семінару в нього з’явилося бажання стати швидкісним і виконувати змінні норми на ремонті тракторів на 300 – 350%” [1, 46,47]. Аналогічну інформацію зустрічаємо про соціалістичні змагання комбайнерів [1, 48,49] і “трудова піднесення” машинобудівників у містах [7].

В історичній літературі того часу регулярно писали про різні форми шефської роботи підприємств щодо матеріально-технічної допомоги колгоспам і МТС. Серед них найчастіше йшлося про допомогу в будівництві тваринницьких ферм та інших виробничих приміщень, добір і виготовлення будівельного матеріалу з місцевої сировини, спорудження й обладнання колгоспних майстерень, електрифікацію і механізацію трудомістких робіт, головню у тваринництві, організацію водопостачання, будівництво силосних споруд, ремонт сільгосптехніки, забезпечення підшефних сіл верстатами для виготовлення торфоперегнійних горщечків тощо [3, 67,68]. А заодно і проте, що спеціалісти підприємств, вивчивши фінансові можливості колгоспів, виготовляли для них технічну документацію і кошториси, самотужки долали транспортні витрати [3, 68]. Висновки звучали оптимістично: “матеріально-технічна допомога дала можливість широко механізувати трудомісткі процеси в тваринництві, підвищити продуктивність праці і знизити собівартість продукції” [3, 69].

Серед “робочої сили” сільгоспвиробництва історики справедливо згадували не тільки міських робітників, а й студентів [1, 47]. Зі сторінок “Українського історичного журналу” дізнаємося, що “комсомольці і молодь промислових підприємств, установ і навчальних закладів допомагали колгоспам збирати врожай, копати силосні ями, заготовляти корми”, особливо в 1953–1955 рр., коли в цьому була велика потреба у зв’язку з розширенням посівів кукурудзи і збільшенням заготівель соковитих кормів [3, 71].

Між іншим, дослідники вказували на проблему “підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників” і власне порушення ленінських принципів її формування до 1953 р. [1, 51; 2, 3; 6, 33]. У статті І. Кожукало мова йшла про те, що з 1954 р. у кінці кожного кварталу на вироблені трудовні колгоспники отримували аванс по 2 крб (з 1955 р. – щомісяця по 3 крб), а тим працівникам артільей, які вирощували цукрові буряки, кукурудзу та овочі, аванс почали видавати щотижня [2, 5]. Утім, це були, так би мовити, ідеальні цифри, взяті з “найпоказовішого і благополучного колгоспу”. Реалії ж щодо матеріального заохочення сільських мешканців були не такими райдужними. З іншого боку, дописувачі часопису справедливо зауважували, що “у 1953–1957 рр. було значно збільшено державні асигнування на розвиток сільського господарства” [5, 40]. У всесоюзному масштабі протягом 1956–1960 рр. капітальні вкладення в галузь у цілому зросли з 13,9 млрд до 27,2 млрд крб, тобто порівняно з попереднім п’ятиріччям майже удвічі [6, 33].

Формуючи базу перших історичних знань про перебіг аграрних перетворень в Україні, дослідники вказували на їхні суттєві недоліки і шляхи подолання. Зокрема, зазначали, що виїзд великої кількості робітників підприємств із метою технічної допомоги селу на тривалий термін із збереженням заробітної плати за місцем проживання, а також виплатою гарантованої оплати сільгосппродуктами або грішми за кожний вироблений трудовдень, – призводив до подорожчання вартості промислової продукції, як і кожного здобутого центнера хліба. Саме тому вже в 1955–

1956 рр. багато колгоспів ухвалили рішення проводити збір урожаю власними силами й засобами. Згадували тут і Микиту Хрущова, який у 1956 р. неодноразово підкреслював, що практика відрядження працівників промисловості з міста в село, зокрема й на цілинні землі, – явище тимчасове [1, 47].

Деякі сюжети публікацій було присвячено культурно-просвітній роботі серед колгоспного селянства. Серед основних сповіщень: регулярна демонстрація кінофільмів, посилення радіофікації сіл і поліпшення радіомовлення, використання наочності (як-от дошка показників, дошка пошани, стінна преса) з метою пропаганди кращих працівників, бригад, колгоспів, МТС, а також – критики недоліків у ставленні до техніки і праці. Не проходили повз увагу спільні для міських і сільських людей свята “Серпа і молота”, районні й обласні виставки сільгосптехніки. Писали про шефську опіку в забезпеченні колгоспників відповідною літературою, а також про приїзди агітаційних бригад і бригад художньої самодіяльності, які “відповідали за підвищення рівня комуністичного виховання та кваліфікації працівників сільського господарства” [1, 49–50; 2, 10; 3, 66, 73; 6, 35–36].

25 березня 1955 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли спеціальну постанову “Про заходи щодо подальшого зміцнення колгоспів керівними кадрами”. У ній зазначалося, що підбір здібних і досвідчених керівників у всі колгоспи лише за рахунок місцевих працівників є неможливим. Саме тому було ухвалено рішення залучити до управління економічно слабкими і відстаючими артілями не менше 30 тис. добровольців із міст – з промислових підприємств, міністерств і відомств, навчальних закладів і науково-дослідних установ [8, 50]. Про низьку ефективність цієї управлінської “реформи” можна судити хоча б з того, що на 1 грудня 1957 р. у колгоспах України залишилося працювати лише 2700 тридцятитисячників [8, 53].

Окремо згадана наукова робота і кваліфікована допомога колгоспам із боку Дніпропетровського сільськогосподарського інституту, Всесоюзного науково-дослідного інституту кукурудзи, Мічурінського університету [3, 72; 6, 39]. Відзначили дослідники і потужну раціоналізаторську та винахідницьку діяльність працівників промисловості й наукових установ, що дало змогу зекономити значні кошти сільськогосподарському виробництву [4, 51].

Історики не оминули увагою факту зростання частки кваліфікованої сили у селах України. На кінець 1957 р. вищу освіту вже мали 68,7% директорів МТС, 66,4% головних інженерів, 74,5% головних агрономів, 64,7% головних зоотехніків [5, 40].

Отже, аналіз публікацій істориків доби керівництва Хрущова в “Українському історичному журналі”, присвячених чи певною мірою дотичних до проблеми матеріально-технічного і кадрового забезпечення сільського господарства України 1953–1964 рр., дає змогу підбити деякі підсумки. Насамперед варто зауважити, що першочергово дослідники зображували велич комуністичної партії, її історичних і чинних авторитетів. Починаючи зверху й закінчуючи сільськими партійними організаціями, всіх “організаторів колгоспників на виконання завдань партії по крутому піднесенню сільського господарства” оцінювали схвально [2, 5]. Впадає у вічі тенденція зображувати міський пролетаріат прогресивнішим і шефствующим щодо “відсталих” сільських трударів. А ще нерівномірність уваги до різних регіонів УРСР: значно частішими є посилання на документацію, статистику і пресу з Донецької, Дніпропетровської, Харківської, Запорізької, Одеської областей; рідшими і спорадичними – Київської, Кіровоградської, Черкаської та ін. Історики майже не згадували про труднощі/особливості матеріально-технічного і кадрового забезпечення сільського господарства західних областей України, якщо не брати до уваги поодиноких випадків чомусь тільки негативної критики окремих колгоспів.

Водночас дослідники не оминули увагою помилок у політиці компартії на селі, насамперед прорахунків та відвертих зловживань чиновників. Тут, вочевидь, треба вести мову про деяку лібералізацію дослідницької роботи тих часів, адже за сталінського режиму публікацій з таким спрямуванням годі було чекати. Проте ця критика по суті не перевищувала той бар’єр допустимого, який встановив сам правлячий режим.

Зрештою, історики хрущовського періоду зробили достатньо цінний фактографічний опис багатьох проблем технічної роботи на селі, навели конкретні приклади трудової діяльності селян-колгоспників із застосуванням автомобілів, тракторів, комбайнів, насосів, поливалок та інших

механізмів, у межах панівної методології намагалися об'єктивно оцінити ефективність цієї роботи. Зауважмо, що джерельна база їхніх публікацій майже суцільно складається з партійної літератури позитивної тональності, натомість матеріали інспекцій, критичні дописи преси, сюжети офіційного й особистого листування фактично відсутні. На наш погляд, звернення до цих джерел, а також часописів адресної допомоги сільському господарству того періоду, відкриє перспективу оптимізації пізнавальних пошуків, як і справедливих оцінок творчих зусиль самих українських істориків.

Література

1. Шульга І.В. Комуністична партія України – організатор шефства робітничого класу над колгоспним селом республіки (вересень 1953 – 1955 рр.) // Укр. істор. журнал. – 1959. – № 1. – С. 43–51.
2. Кожукало І.П. Заходи Комуністичної партії по зміцненню первинних партійних організацій на селі після вересневого Пленуму ЦК КПРС (1953–1955 рр.) // Укр. істор. журнал. – 1959. – № 5. – С. 3–12.
3. Попсуєв В.П. Допомога міста селу в піднесенні сільського господарства в 1953–1960 рр. (на матеріалах Дніпропетровської області) // Укр. істор. журнал. – 1960. – № 5. – С. 64–74.
4. Пантелейчук О.О. Вклад підприємств сільськогосподарського машинобудування України в зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства (1953–1962 рр.) // Укр. істор. журнал. – 1964. – № 2. – С. 48–54.
5. Талан Є.П. Заходи Комуністичної партії по дальшому розвитку сільського господарства України (1958–1961 рр.) // Укр. істор. журнал. – 1961. – № 5. – С. 39–48.
6. Костенко Д.П. Партійні організації Дніпропетровщини в боротьбі за впровадження передового досвіду в колгоспне виробництво (1953–1961 рр.) // Укр. істор. журнал. – 1962. – № 1. – С. 33–40.
7. Блох Б.О., Епштейн А.І. Трудове піднесення харківських тракторобудівників після XXII з'їзду КПРС // Укр. істор. журнал. – 1964. – № 6. – С. 81–83.
8. Плисюк В.П., Талан Є.П. Роль тридцяти тисячників у піднесенні сільського господарства // Укр. істор. журнал. – 1963. – № 1. – С. 49–54.

Аннотація. Чумак А.І. Становлення історических знаній о матеріально-техніческом и кадровом обеспеченіи украинского села в 1953–1964 гг. (на матеріалах “Українського історичного журналу”). В статтє рассмотрены основные историографические аспекты становления історических знаній о матеріально-техніческом и кадровом обеспеченіи украинского села в 1953–1964 гг. На матеріалах публікацій в “Українском історическом журнале” второй половины 1950-х – первой половины 1960-х гг. разграничено партийно-идеологическую и конкретно-фактическую составляющие проблемы.

Ключевые слова: историография, хрущовский период, материально-техническое и кадровое обеспечение, украинское село, крестьяне-колхозники

Summary. Chumak A.I. *The Formation of Historical Knowledge about Material, Technical and Personnel Maintenance of the Ukrainian Village in 1953–1964. (Based on the Materials of “Ukrainian Historical Journal”)*. In the article basic historiographic aspects of historical knowledge formation about material and technical maintenance as well as peopeware of the Ukrainian village in 1953–1964 are highlighted. On the materials of publications in the “Ukrainian Historical Journal” in the second half of 1950s – first half of 1960s party and ideological together with concrete and actual constituents of material and technical maintenance history as well as peopeware of the Ukrainian village in Khrushchev’s time are differentiated.

Key words: historiography, Khrushchev’s time, material, technical and personnel provision, Ukrainian village, peasants – members of kolkhoz

Надійшла до редакції 12.05.2009 р.
Затверджена до друку 02.07.2009 р.

